

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки та управління навчальним закладом

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: «УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ
ОСВІТИ В УКРАЇНІ»

Виконала: здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Управління навчальним закладом
спеціальності 073 Менеджмент
Вікторія ХОПТЯР

Науковий керівник:
Оксана ГОРБАТЮК,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та управління
навчальним закладом

Рецензент:
Наталія БАХМАТ,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри теорії та методик
початкової освіти

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСОМ УПРАВЛІННЯ ПОЧАТКОВОЮ ШКОЛОЮ	7
1.1. Сутність, особливості, види та методи управління школою	7
1.2. Сутність характеристики державного управління освітою та особливості управлінської діяльності керівника початкової школи	28
РОЗДІЛ ІІ. ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗМІСТ ВНУТРІШНЬОШКІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ	36
2.1. Планування роботи школи й організація внутрішньошкільного контролю	36
2.2. Організація та порядок ведення методичної роботи	47
2.3. Науково-методичний супровід управління початковою школою в умовах реформування	56
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Законом України «Про загальну середню освіту». Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті передбачається суттєве вдосконалення управління освітою, утвердженням сучасного типу управління і перехід до державно-громадської моделі управління середньою освітою.

Реалії сьогодення актуалізують необхідність ґрунтовних знань з теорії й практики організації та управління загальноосвітнім навчальним закладом, і, зокрема, початкової освіти.

У цьому контексті надзвичайно важливого значення набуває цілеспрямована робота з реалізації поставлених перед вітчизняними освітніми закладами завдань, відводиться удосконалення управління процесом розвитку початкової освіти, на що і націлений зміст програми «Управління початковою школою», від 06.12.2007. Відповідно до цієї програми управління процесом розвитку початкової освіти повинна забезпечити якісні зміни в роботі відповідних навчальних закладів, що сприятиме зростанню іміджу закладу,, підвищенню його життєдіяльності. А тому управління процесом розвитку початкової освіти повинно бути направлене на всебічний розвиток особистісного потенціалу учнівської молоді, за якого відбувається гармонізація професійного і духовного оптимуму суб'єкта. Цього, безумовно, можна досягти на забезпечення високих моральних цінностей серед учнівської молоді; на залучення шкільної молоді до активної суспільної діяльності, а головне, щоб навчальний процес міг відповідати можливостям і здібностям учнів і забезпечував високий рівень їхньої підготовки.

Крім всього іншого, управління процесом розвитку початкової освіти забезпечує організованість спільної діяльності учнів, педагогів, батьків, обслуговуючого персоналу та їх спрямованість на досягнення освітніх цілей і цілей розвитку школи.

Звідси ми можемо зробити висновки про важливість (актуальність) вибраної нами теми дослідження

При цьому слід відмітити, що ця тема дослідження не є новою. Їй приділяли і продовжують приділяти увагу ряд провідних вітчизняних вчених і науковців: Н. Василенко, В. Волканова, В. Григораш, Т. Дрожжина, М. Татаринів, О. Касьянова, Р. Черновол-Ткаченко та інші.

Однак зважаючи на реформування вітчизняної освітньої системи в Україні, постійно відбувається трансформація підходів до здійснення процесу управління загальноосвітніх навчальних закладів, що підкреслює актуальність теми наших досліджень.

Об'єкт дослідження – управлінські процеси розвитком початкової освіти.

Предмет дослідження – засоби, методи та вироблена інформація відносно здійснення управління загальноосвітніми навчальними закладами.

Мета дослідження: сформулювати загальне уявлення про становлення й розвиток управління як виду діяльності та науки про управління; розкрити теоретичне підґрунтя ефективної організації й управління в початковій освіті, дослідити (виявити) напрямки і технології впровадження передового педагогічного досвіду в процес управління розвитку початкової освіти в Україні.

Гіпотезою дослідження є виявлення засобів і методів направлених на вдосконалення управління процесом розвитку закладів початкової освіти, які розглядають процес розвитку початкової освіти як одного з головних чинників вдосконалення вітчизняної освітньої системи.

Визначена мета і висунута гіпотеза посприяли обґрунтуванню вирішення наступних **завдань**:

- 1) дослідити особливості та методи управління закладами загальної середньої освіти;
- 2) проаналізувати організацію та зміст внутрішньошкільного управління;

- 3) дослідити організацію роботи педагогічного колективу навчального закладу;
- 4) дослідити особливості управління малокомплектними початковими школами;
- 5) виявити резерви і вказати шляхи поліпшення процесом управління розвитком загальноосвітніх навчальних закладів.

З метою виявлення особливостей здійснення процесом розвитку початкової освіти (загальноосвітніх навчальних закладів) нами враховувалось наступне:

- сучасний стан (особливості, види та методи) управління початковою школою (загальноосвітнім навчальним закладом);
- процес здійснення планування роботи школи;
- порядок здійснення (організація) внутрішнього контролю за ходом управління школи на сучасному етапі.

Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**:

теоретичні – вивчення й аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з метою визначення об'єкта, предмета, мети дослідження й завдань дослідження, також уточнення сутності понять проблеми управління початковою школою; контент-аналізу з метою вивчення нормативно-правової бази організації освітнього процесу у початковій школі; конкретизації та узагальнення з метою надання повної та всебічної охарактеризувати процесу управління початковою школою як відкритою соціальною системою на рівні структурних та функціональних зв'язків його обов'язкових компонентів;

емпіричні – спостереження для виявлення стану проблеми; аналізу і синтезу для виокремлення й дослідження особливостей управлінської діяльності у межах організації освітнього процесу в початковій школі; аналізу документів та матеріалів початкової школи з метою вивчення процесів та організаційних умов, що впливають на управління закладом

початкової освіти.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що: визначено особливості функціонування початкової школи та специфіку управління закладом початкової освіти як відкритої соціальної системи; визначено функції органів управління закладом початкової освіти.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що висвітлено особливості управління початковою школою. Матеріали дослідження можуть використовуватися у межах викладання навчальної дисципліни «Теорія і практика управління освітою» для здобувачів магістерського ступеня за освітньою програмою 073 Менеджмент. Управління навчальним закладом.

Апробація результатів дослідження. Головні положення роботи доповідалися і обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, а також на Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Інноваційна діяльність: пріоритети розвитку сучасного здобувача освіти» (12 травня 2022 року) з доповіддю «Раціональність у шкільному менеджменті».

Публікація:

Хоптяр В.В. Раціональність у шкільному менеджменті. *Збірник матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (12 травня 2022 р.)*. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко, 2022. 84 с., С. 10-13.

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (85 найменування). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи складає 78 сторінок. Основний зміст дослідження викладено на 70 сторінках. Робота містить таблиці та рисунків.

ВИСНОВКИ

В умовах реформування вітчизняної освітньої системи, управління процесом розвитку початкової освіти є соціально значущою проблемою в педагогіці, яка потребує усвідомлення необхідності її вирішення. З огляду на це, сфера розвитку початкової освіти отримує новий імпульс, що проявляється через розширення самореалізації особистості.

Управління закладами загальної середньої освіти розглядається як цілеспрямований вплив на діяльність керівників освітніх закладів, педагогічних працівників, учнів та батьків з метою забезпечення організованих спільних дій, направлених на поліпшення навчально-виховного процесу.

Новий Закон України «Про освіту» та Концепція НУШорієнтує керівників та педагогів закладів загальної середньої освіти на персональну відповідальність за якість наданих освітніх послуг та перехід від декларування особистої моделі до її практичного впровадження. Визначено вимоги до якості знань учнівської молоді. Особлива увага звертається на те, що разом із предметною підготовкою за роки здобуття загальної середньої освіти діти оволоділи ключовими компетентностями, до яких, згідно із міжнародними домовленостями, а саме: уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземною мовами; математична і базова компетентності в галузі ряду інших навчальних дисциплін. Саме на це націлений Державний стандарт, який ґрунтується на засадах особистісно-орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів.

Все це потребує переосмислення ролі керівника в здійсненні ним загального управління процесом розвитку закладів загальної середньої освіти. Саме на вирішення всіх цих складних завдань, які ставляться перед закладами загальної середньої освіти має бути спрямована управлінська діяльність керівника навчального закладу.

Проведені нами дослідження щодо управління процесом розвитку початкової освіти в Україні, дають нам можливість зробити висновки про те, що одним із важливих аспектів ефективного управління є :

- 1) дотримання певних принципів (науковості, цілеспрямованості, компетентності тощо) та методів (розпорядницьких, дисциплінарних і ін.);
- 2) розробка перспективного плану та організація його виконання;
- 3) для забезпечення системності і єдності вимог щодо здійснення управління початкової освіти необхідно розробити план контролю і намітити заходи щодо його виконання;
- 4) здійснювати постійну методичну роботу;
- 5) сприяти забезпеченню зв'язків школи як системи з більш широкими системами;
- 6) запроваджувати передовий педагогічний досвід пов'язаний з процесом управління;
- 7) необхідним є постійне врахування зовнішніх і внутрішніх умов, що відображаються на сферах педагогічної діяльності.

Дотримання всіх цих і інших вимог сприятиме значному поліпшенню здійснення процесу управління розвитку початкової освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Н. В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917-1920 рр.. автор еф. дис. на здоб. ступення команд і ст. наук: спец 07.00.01 «Історія України» Надія Василівна Агафонова: Одес. держ. ун-т. ім. І.І. Мечникова. –Одеса. 1998. – 16 с.
2. Актуальні проблеми управління освітою і навчальними закладами: зб. наукових праць / за заг. ред. Мартинець Л. А. Вип. 1. Ч. 1. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 172 с.
3. Атаманчук Г.В. Управління: Сутність, цінність, ефективність: навчальний посібник для викликів, 2006. 544 с.
4. Бондарчук О. І. Особистісна готовність майбутніх психологів до попередження конфліктів у професійній діяльності: сутність і умови розвитку. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць; за ред. В. В. Олійника. 2014. Вип. 12 (24). С. 30-36.
5. Василенко. Н. В. Науково-методична робота в школі / Надія Володимирівна Василенко. Х.: Основа, 2013. 176с.
6. Волканова В. Організація методичної роботи. К.: Шк. світ, 2010. 128 с.
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. і випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
8. Григораш В. В. Організація діяльності керівника школи. Х.: Основа, 2011. 224 с.
9. Громадсько активні школи в Україні: кроки до дій: Упорядники: Наталія Софій, Юлія Кавун. К.: Всеукраїнський фонд „Крок за кроком”, 2005. 162 с.
10. Даниленко Л.І. Модернізація змісту, форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи. Монографія. 2-е вид. К.: Логос, 2012.
11. Державне управління у сфері освіти : конспект лекцій з дисциплін нормативної частини магістерської програми за

- спеціальністю «Державне управління у сфері освіти» / [Н.Г. Протасова, С.В. Крисюк, Т.О. Лукіна та ін.] ; [за заг. ред. Н.Г. Протасової]. К. : НАДУ, 2012. 60 с.
12. Діловодство і документація: навч.-метод. посіб. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України»; [уклад. П.О. Добродумов]. Суми, 2014. 209 с.
13. Донська Л. Директор успішної школи: поміркований консерватор чи раціональний інноватор. Директор школи, ліцею, гімназії. 2011. № 2. С. 64-100.
14. Дрожжина Т.В., Татаринів М.В. Планування діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Х.: Основа, 2013. 192 с.
15. Довбня В. Нова українська школа: спроба філософсько-антропологічного осмислення. Філософія освіти. 2018. № 1. С. 240-258
16. Євдотюк А.В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії). Київ, 2002. 21 с.
17. Єльнікової Г.В. Основи адаптивного управління: [курс лекцій]. К. : ЦППО АПН України, 2003. 133 с.
18. Єльнікова Г.В. Наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти: дис. ... док. пед. наук : спец. 13.00.01. К., 2005. 453 с.
19. Конституція України. Стаття 53.
20. Канафоцька Г. Нова модель управління школою в контексті менеджменту творчості. Директор школи. 2012. № 14 (686). С. 4-10.
21. Калініна Л. Управління новою українською школою. Директор школи. 2017. № 1–2. С. 12–21.

- 22.Калініна Л.М., Куценко Т.М. Державний контроль за діяльністю початкової школи у змісті посібника для керівників різних рівнів у сфері освіти. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/166120/1/28.pdf>
- 23.Каптан Т.М. Внутрішньошкільний контроль і експертиза. Х.: Основа, 2011. 128 с.
- 24.Касьянова О. М. Контрольно-аналітична діяльність керівника навчального закладу. Х.: Основа, 2014. 192 с.
- 25.Коберник О. М., Гагарін М. І. Менеджмент в освіті: навч. посіб. 2-ге вид. Умань: ПП Жовтий О. О., 2011. 277 с.
- 26.Контратьєва А.В. Нові підходи до управління закладом освіти в умовах нової української школи. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/12/part_2/21.pdf
- 27.Кравченко Л. М. Неперервна педагогічна підготовка менеджера освіти: монографія. Полтава: Техсервіс, 2006. 420 с.
- 28.Крижко В.В. Теорія та практика менеджменту в освіті. Запоріжжя: Просвіта, 2003. 272 с.
- 29.Кучинська І.О. Управління процесом формування громадянської культури студентської молоді у вищому навчальному закладі. *Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]*. Вип. 20 (1-2016). Ч.1. Кам'янець-Подільський, 2016. 364 с. С. 99-100.
- 30.Лебідь О.В. Управління початковою школою : навч. посіб., 2015. 311 с.
- 31.Ляшенко О.І. Пріоритети розвитку української школи в умовах реформування освіти. URL: [file:///C:/Users/81/Downloads/94490-199241-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/81/Downloads/94490-199241-1-SM%20(1).pdf).
- 32.Лунячек В. Нова українська школа: практична реалізація. URL: <http://osvita.ua/school/reform/53666/> (дата звернення: 31.10.2021).
- 33.Ляшенко О.І. Пріоритети розвитку української школи в умовах реформування освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського*

- нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Педагогічна. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 22. С. 39-42.
34. Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917-1959 рр.). Київ: Вид-во УАДУ. 2010. 242 с.
35. Мармаза О.І. Аналіз як функція управління сучасним навчальним закладом. Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. 2013. № 4 (30). С. 345–355.
36. Мармаза О.І., Касьянова О.М., Григораш В.В. та ін. Управління навчальним закладом: навч.-метод. посіб.: в 2 ч. Харків: Веста; Вид-во «Ранок», 2003. Ч. 1: Абетка менеджера освіти. 160 с.
37. Мармаза О.І. Менеджмент освітньої організації. Х.: ТОВ «Щедра садиба», 2017. 126 с.
38. Маслов В.І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами: навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2007.
39. Мартинець Л.А. Управлінська діяльність керівника навчального закладу : навч. посібн. Вінниця, 2018. 196 с.
40. Мелешко В.В. Особливості управління опорними закладами освіти в умовах децентралізації. *Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]*. Вип. 25 (2-2018). Ч.1. Кам'янець-Подільський, 2018. 284 с. С. 113-120.
41. Мелешко В.В. Управління розвитком сільської малочисельної школи: посіб.: Педагогічна думка, 2013. 104 с.
42. Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти / [Шоутен Т. Д., Даниленко Л. І., Зайченко О. І., Софій Н. З.]; за заг. ред. Л. Даниленко; Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». К. : СПД-ФО К. С. Парашин, 2009. 112 с.

- 43.Москальчук Н. Комунікації як засіб ефективного управління педагогічним процесом. Методист. 2012. № 11. С. 5-11.
- 44.Настільна книга заступника директора в початковій школі / [уклад. Г. Ж. Іванова]. Х.: Основа, 2009. 395 с.
- 45.Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті. К.: Вид-во «Шкільний світ», 2001.
- 46.Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
- 47.Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
- 48.Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
- 49.Освітній менеджмент : [навчальний посібник] / [за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки]. К. : Шкільний світ, 2003. 400с.
- 50.Організація й управління навчально-виховним процесом у початковій школі : навчальний посібник, Ч.1 / уклад. В.І.Кобаль. Мукачево: Вид-во МДУ, 2015. 140 с.
- 51.Островецька Н.М., Даниленко Л.І. Ефективність управління загальноосвітньою школою: соціально-педагогічний аспект. К.: Школяр, 1996. 302 с.
- 52.Островецька Н.М. Загальноосвітній навчальний заклад як активна соціально-педагогічна система URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32308833.pdf>
- 53.Павлютенков Є.М. Мистецтво управління школою. Х.: Основа, 2011. 320 с.

- 54.Павлютенков Є.М., Крижко В.В. Основи управління школою. Х.: Вид. група «Основа», 2016.
- 55.Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.
- 56.Педагогічний словник: у 2 т. / І.А. Каїров (голов. ред.), Н.К. Гончаров, Н.Д. Казьмін та ін.,. 2010. Т. 1. 774 с.
- 57.Перехейда О.М. Школа повного дня. К. : Шкільний світ, 2010. 128 с.
- 58.Пікельна В.С., Удод О.А. Управління школою. Дніпропетровськ: Альфа, 2008. 284 с.
- 59.Полторацька В. Управлінське забезпечення якості освітнього процесу. Директор школи. 2012. № 17 (689). С. 20-38.
- 60.Поспелова Т. Розвиток лідерського потенціалу керівника закладу середньої освіти: навчальний посібник. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 36 с.
- 61.Робинсон К., Ароніка Л. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту; переклад з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2016. 258 с.
- 62.Постанова Кабінету Міністрів України № 353 від 03.05.2012 «Про затвердження Порядку державного інспектування навчальних закладів».URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3532012-п>.
- 63.Постанова Кабінету Міністрів України № 228 від 05.04.1994 «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/228-94-п>.
- 64.Постанова Кабінету Міністрів України № 778 від 27.08.2010 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-п>.
- 65.Постанова Кабінету Міністрів України №1019 від 08.08.2007 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1019-2007-п>.

- 66.Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку призначення на посаду керівників навчальних закладів» від 13.10.2015 року № 827. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-porjadku-priznachennja-na-posadu-kerivnik-doc245572.html>.
- 67.Про освіту: Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII
URL : <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>
- 68.Про охорону дитинства: Закон України 2001, № 30, редакція від 30.11.2017, підстава 2180-19
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
- 69.Психологічна підготовка керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін: посібник; за наук. ред. О.І. Бондарчук.
URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8298>.
- 70.Робинсон К., Ароніка Л. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту; переклад з англ. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2016. 258 с.
- 71.Романчук А.І. Сучасні інноваційні технології управління навчально-виховним процесом у початковій школі.
URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/10/part_2/41.pdf
- 72.Савченко О.Я. Розвивальний компонент змісту шкільної освіти. Шлях освіти, 2008. № 1.
- 73.Сергеева В.П. Управление образовательными системами: программно-методическое пособ. Москва: ЦГЛ, 2012. 144 с.
- 74.Смирнова М.Є. Практика управління загальноосвітнім навчальним закладом: від функціонування до розвитку. Х.: Видав. гр. «Основа», 2013.
- 75.Сотніченко І.І. Керівник як лідер змін нової української школи. Народна освіта. Електронне фахове наукове видання.
https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5603
- 76.Співак О.Я. Особливості управління початковою освітою в сучасній школі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск

14. Частина 3. 2015. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_14/113.pdf.
- 77.Татенко В.О. Лідер XXI. Lider XXI. Соціально-психологічні студії. К.: Видавничий дім «КОРПОРАЦІЯ», 2004. 182 с.
- 78.Управління закладами середньої освіти: психологічні аспекти: навч. посіб. / за ред. Л.М. Карамушки. Київ: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2001. 222 с.
- 79.Федоров Г.В. Системний підхід до управлінської діяльності керівника навчальних закладів у ринкових умовах. К.: «ДорадоДрук», 2012.
- 80.Фізеші О.Й. Початкова школа як система: історіографія поняття. URL: <https://ps.journal.kspu.edu>article>.
- 81.Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова). Київ: Абрис, 2002. 744 с.
- 82.Фурман А.В. Розвивальна діагностика психологічної грамотності педагога. Тест «Хто підніме папірець» // Психологія і суспільство, 2002. №1. С. 119-184.
- 83.Хлебніков Т.М. Управління навчальною діяльністю: навчально-методичний посібник. Х.: Вид. група «Основа», 2013. 224 с.
- 84.Хриков Є.М. Управління навчальним закладом: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 368 с
- 85.Цехмістрова Г.С., Фоменко Н.А. Управління в освіті та педагогічна діагностика: навч. посіб. Київ: ВД «Слово», 2015. 280 с.